

והנה הרע לומר מן הפילוסופים שהם לא ירצו שחשכלים הנבדלים יכנסו תחת ההיולי וגם לא הנלגלים... ומלכו הוציא מלין ורצה לפרש הנ' שערי בינה והל"ב נתיבות החכמה. השמר לך אל תפן אל און כי הם הם המקצצים בנטיעות ואם משה לא השיג שער הנ' כל שכן שלא השיג הל"ב נתיבות שהם למעלה... והוא המקובל היחיד שמבטל דברי ההקדמה המפורסמת לפירוש מ' יצירה!

(ב) ר' דוד בן יהודה החסיד נכד הרמב"ן

ימים רבים עברו עד שהחוקרים שמו לבם לחקור על החכם הזה ורק עכשו, הקים את שם המת' הח' מרמורשטיין במאמר ב"ירחון" הגרמני¹. אבל גם מרמורשטיין לא ראה כי אם אחד מספריו הוא מ' אור זרוע ובשאר ספריו לא עסק, וכן השאיר לנו עוד מקום רב להתגדר בו.

מקום חשוב לר' דוד בן יהודה החסיד בתולדות הקבלה ביותר מסיבה אחת: הוא הוא המחבר הראשון, חוץ מר' משה די ליאון, המיסד כמעט כל ספריו על מ' הזוהר. שלשה מספריו האלה נעשו ספרי מופת בקבלה. וגם הוא כמו ר' משה די ליאון מעבד ומכאיר ומרחיב את דברי הזוהר בשפה עברית, בשעה שכל שאר הראשונים שיסרו דבריהם על הספר הזה לא שנו את צורתו. ואמנם שני החכמים הללו אף פעם אינם מזכירים את השם "מ' הזוהר" כמו שאר המקובלים, לשניהם ידוע הספר אבל מזכירים אותו בשמות אחרים או גם בלי כל שם. גם ר' דוד בן יהודה הושפע מהזוהר השפעה עמוקה כל כך עד שנתקורר הרושם שאחר מספריו ההשובים ביותר אינו אלא תרגום עברי של הזוהר², ובאמת אפשר לקרוא אותו בשם "מחרגם הזוהר" כי כל הלשונות המרובים שמכיל שם בספריו, בשמו ושלא בשמו, מלה במלה או בשנויי הקצור וההרחבה, כולם כמעט בלי יוצא מן הכלל בשפה עברית הן, ולפי עניות דעתי תרגומיו המה המוצלחים ביותר מכל הנמצאים בדינו. לכן יש לספריו מקום מרכזי בשאלות בקורת הזוהר. אף הוא ראה עוד הרכה דברים בחלקים השונים של הזוהר שאינם בנוסחאות הנדפסות אשר בדינו, ויכול להיות שראהו בחינתו עודנו ב"אתכסיוא" אצל יחידו מגולה³. ומה שנתפרסם בדברים ועל כן לא הזכירו בשמו — ואלה הם אמנם דברים תלויים בסדר הזמנים: מתי חי וכו'. על פי מרמורשטיין כתב בין שנת ה' אלפים ל' והיא מ', ואם דעה זאת נכונה היא — הרי באמת עוד לא נתפרסם הזוהר בדור ההוא. ואמנם נבדוק נא את ספריו שמא נלמד מתוכם דבר חדש על מחברם ועל קבלתו.

¹ M G W J משנת 1927 ע' 39—48.

² שד"ל בחרם חסיד ו', 79. עיין גם המזכיר ד', 98.

אלה הם ספריו הנמצאים אתנו:

- (א) מאמר על סודות האלפא ביתא. (ה) ס' מראות הצובאות.
(ב) ספר הנבול. (ו) ס' אור זרוע.
(ג) מעשה בראשית רבא וזוטא. (ז) פירוש לספר יצירה.
(ד) מעשה מרכבה.

על ס' לכנת הספיר ושאר ספרים המיוחסים לו כאמת או כמעט אדבר להלן. ועתה אדבר על ספריו אלה על פי הסדר.

(א) [מאמר על סודות הא"ב] נמצא בלי שם וחסר מעט בתחלתו בכ"י אוכספורד 2292, דף ל"ב א' עד ל"ו ב'. הפירוש מדבר גם על צורת האותיות וגם על הזיונים והתגים שעליהן, הכל בסודות נעלמים. חסלים הראשונות חסרות: "... את לבי בהתנצלותי אני דוד בן ר' יהודה החסיד אתן למשכיל הקדמה למצוא הפתח." בדף ל"ו א' מביא את ספרו "מראות הצובאות פירוש התורה" אבל כה"י משובש במקצת במקום ההוא (ו). גם מביא שתי פעמים את פירושו ליצירה, דף ל"ב ב' (על אות ב"ת): "ארו"ל עולם דומה לאכסדרא ועל עולם העליון קאי כדפרושי בפירו"ש שכתבתי על ספר יצירה" וכן בסוף המאמר: "בני הזהר בלתי לשנות אפילו צורת עוקץ אחת כי הם הרים גדולים וגדול ורכ כח האותיות ככל אשר ביארתי בפירוש ספר יצירה". ואולי רומזים לספר זה גם רמזותיו התמידיות "כבר פירשתי" על תמונת כל אות ראשית עולם אין פירוש כזה בס' מראות הצובאות. הוא ראה גם ספרים על סודות הא"ב: "ועוד כי מצאתי בספרי הסוד מ"ס ביו"ד נ"ל שם האות מ"ס היה כתוב שם מ"ס, ומעם קריאת מ"ס על שם שני ונהר יוצא מעדן... לה' ראשים כי הטפה היא הים הגדול ונפרד משם ד' מחנות". ועוד נמצא במאמר הקצר הזה רמז חשוב וסוזר, שממנו יוצא לנו כנראה, שר' דוד בן יהודה החסיד הוא בן בנו של הרמב"ן שכן לשונו בדף ל"ג ב'—ל"ד א': "ולא שדעת הדור קצרה ואינם יכולים להשיג בעומק ואינם ראויים לכך, היתתי מביא עוד סודות עמוקים והתומים ופלאי פלאות מסודות דר מרומות מ"ס שקבלתי מאבי אבא הרב הגדול רבינו משה בר נחמן ז"ל אלא מה אעשה והם אינם ראויים להורות להם זה הדרך". והנה קשה מאד לבטל עדות מפורשת זאת כשם שקשה לקבל אותה, אם נסמוך על דברי מרמורשטין במאמרו. מכאן הירגו למדרים בהכרח שר' דוד הוא ספרדי (2) וכוונאי לא נולד באשכנז, נגר דברי

(1) ז"ל בדף ל"ו א': העולם העליון הוא מרוכז, על סדר דלת על דלת כאשר ידוע לבעלי המרכבה ובספר מאורות הצפוחות פירוש התורה (!) פירשתיים.

(2) דעה זאת שר' דוד ספרדי הוא, היא גם דעתו המפורשת של שילר-יונסקי ברשימתו הנכתבת על כה"י שבקמברידג', שילר מסתייע בכתר ותנו לך בקדושה למוסף שהוא מיוחד לספרדים, ואמנם אין בדברים האלה ראייה מספקת, כפי שהוכחתי למעלה. וגם אברהם אפשטין חשב בצדק שהמחבר ספרדי, מתוך מה שראה בס' הנבול.

מרמורשטיין, והיינו מוכרחים לחפש את יחוסו לר' יהודה החסיד (המפורסם) מצד האם! וזה קשה על פי סגנון דבריו. וגם עצם הדברים שנאמרו בס' אור זרוע בשמו של ר' יהודה החסיד ואשר מרמורשטיין לא הביא אותם במאמרו, מעוררים ספק. ואשים אותם הנה: (כרך צ"ח ע"א ער ע"ב):

נקטם ראשו פסול. לפי שיש כאן סוד גדול ומופלא אם נקטם ראש הלולב שהוא פסול. כך קבל רבי' שמעון הגדול מרבינו יהודה החסיד זלה"ה על ענין הלולב שנקטם ואצ"ל [ואתה צריך לדעת] כי הלולב סוד תפארת ישראל שנקרא לולב הה"ד צדיק כחבר ופרח וראשו הוא כ"ע שנק' ראשו הה"ד ראשו כחם פז כי כל מוכות של כ"ע הם באים לתפ' ישראל שנק' לולב כי לא יתקיים הלכך שהוא הלולב בלי הראש שהוא כ"ע כי כל האברים מתפרנסים מן הראש. לכן בוסן שהראש בריא כל האברים הם בריאים ואם הראש הולך כל הגוף חושש. לכן כל האברים הם יונקים מן הראש. וזהו הלכה כמ"ד נמצא החרוג במקום זה והראש במקום אחר למ"ד מוליכין הגוף אצל הראש כי עיקר בריותו מן הראש וכך הוא הלכה. לכן הלולב שנקטם ראשו פסול כי אין לתפ' שהוא הלולב שום כח וחזק אלא מן הראש שהוא כ"ע שהוא ראש לכל הראשים. לכן מי שכא למול הלולב שנקטם ראשו כביכול כאלו הוא הורס הצנורות היורדים מן כ"ע אל התפ' שהוא לולב כי הוא מונע השפע מן כ"ע לכל העולמות לכן ווי לו ווי לנשמתו מי שנוטל לולב שנקטם ראשו כי הוא מכחיש פמליא של מעלה ונותן פגם במאן דליכא פגם, וזה הסוד קבל הרב הגדול רבי' שמעון הגדול זלה"ה מן בית אב שלנו רבי' יהודה החסיד זלה"ה.

ברי הוא, מלכד הסתירה בסדר הזמנים שעליה עמד כבר מרמורשטיין, שדברים כאלה שכל יסודם ושרשם בתורת הספירות ובסימבוליקה שלה עפ"י דרכי הספרדים, בשום אופן לא יצאו מחוגי חסידים אשכנזי. ואין בדינו דר' ידועות כדי להחליט. בס' אור זרוע שלו מזכיר את הרמב"ן מבלי להזכיר שם את ר' יהודה החסיד. ולדעתי כוונת בעל המאמר הזה איננה לר' יהודה החסיד מריגושפורג כי אם לאביו ממש של ר' דוד ששמו היה ר' יהודה החסיד כפי שיוצא מהשירן הבא להלן. ואז אין קושי בעצם המסורה הזו, והיינו אומרים שר' שמעון הגדול היה תלמיד-חבר של אביו. והמלים „מן בית אב שלנו" יש להבין מלה במלה. ולדעתי השערה זו קרובה מאד. אין שורה בספרי ר' דוד אשר יעיד בה על עצמו שהוא אשכנזי; אנו יודעים רק מתוך כל ספריו

(ועיון עור למטה) שר' דוד נסע הרבה מאד והיה גם באשכנז — במקום האחד הסעיד על זה כפירוש, אין כל רמז שנוצד שם. בס' אור זרוע דף מ"ז א': „ואני ראיתי באשכנז סדורים המועתקים מהם" (מאנשי כנסת הגדולה). ומשם הכיז את מסורת חסידי אשכנז בדבר מנין התיבות בתפלות וכדומה שמשמש בה הרבה בס' אור זרוע. סדר התפלות שקבע בספר זה איננו יכול לשמש ראיה לא להיות המתבר ספרדי ולא להיותו אשכנז כי קלט לאוצרו כל מה שנראה בעיניו: משנה את נוסח הספרדים על פי נוסח האשכנזים והצרפתים, ולחפך, ואין בסדר שנקבע באופן מלאכותי כזה כח להוכיח על מוצא מחברו, מאחר שכרור שהיה חי גם באשכנז, וגם בספרד! אבל הוא מכנה את אביו בשם נר המערב כנוי שלא יתכן כלל אצל אשכנזי. ואם גם אביו וגם אבי אביו היו מקובלים — הרי מתבארים יפה יפה דברי ר' דוד בהקדמותיו לס' הגבול ולס' אור זרוע (ההקדמה לס' מראות הצובאות איננה ביריגו!) שמסתייע בהן בזכות אבותי הקדושים שנכנסו ויצאו" — מליצה קבועה לבעלי הסוד בספר הזהר, עפ"י האגדה חידועה בחגיגה. וגם זה ברור מכל שורה בספרי ר' דוד, שלא קבלת חסידי אשכנז עיקר לו ורק אח"כ הרכיב עליה את הקבלה הספרדית „כאשר בא לספרד", כדעתו של מרמורשטיין, אלא להיפך קבלת הספרדים עיקר ויסוד לכל דבריו ורק בפרטים מוסיף עליה ממשורות חסידי אשכנז.

אותה העדות על יחוסו אל הרמב"ן ישנה גם בשיר הקצר שבסוף המאמר על האבות הראשונים כתוב „תפלת החתום טוב יוסי" ואלו דברים שאין להם שחר ולא ארע מניין באו הנה, כי לא איזה ר' יום טוב חבר השיר, ואיננו תפלה כי אם סיום ספר כהלכה, וזה לשונו:

צור הקיצה שכלי רוצה. לגדול עצה נורא יחיד
אל הנאדר בשמי רום דר. עוז עם הדר כסאו העמיד
יצר גזרה מכס נורא. לה החריבה (?) בנוף הצמיד
חוריק שפע יקר הופע. לה עד כי פעלו היא תגיד
אדם הרים מהיצורים. ושני אורים מולו העמיד
אור השכל לראות יוכל. פריו יוכל לבו יסעיד
אור השני הוא אור קוני. בו בנייני יסד מיסיד
ללמוד חכמות בין ומיכות. בתעלומות שכלו יסיד
סוד העולם הוא כ"כ נעלם. כולם סולם יעל יוריד
למדה אותם על סודותם. חוק על לב תם לענק רייד
צופים מעמם גם טוב סמן. סכן נחמן משה נגיד
קבלתיו ליקטיוסו. מתוך כרסו, ואני דוד

הוא אבי אבא רזיו אצבא. עלי הרבה טוב לו העיר
נר המערב נר הנקרב. אבי הרב יהודה חסיד

דברי השיר הזה אינם סובלים שום פירוש אחר. וזמילא מוכן שמאחר
שנתברר כי מצאנו כאן את נכד הרמב"ן בין גדולי המקובלים, יש ענין מיוחד
ואינטרס נוסף לחקירת ספריו: חבתו של ר' דוד לדרכי האשכנזים והצרפתים
אשר הכיר בימי מסעיו ואשר מצא אותם מתאימים בהרבה פרטים למסורת
הסודות שהיו מקובלים בידו, אינה מספיקה לעשותו לאשכנזי בעיני המדע. ומן
הצד השני, הרי דבר חשוב הוא שדווקא נכדו של הרמב"ן הוא בין
הראשונים שראו את ס' הוזהר. וזי יודע אם המסורת הנמצאת אצל ר' יצחק
דטן עכו (בס' יוחסין) לא תתחזק על ידי החדוש הזה: היא המסורת ששמע ר'
יצחק, כי הרב הנאמן הרמב"ן ז"ל שלח אותו [את הוזהר] סא"י לקמלוניא
לכ"ו (1) הלא הוא ר' יהודה חסיד אבי ר' דוד שלנו! בס' תולדות הרמב"ן לר'
מאיר רפאפורט (תרנ"ח, עמ' 14-15) אין זכר לבן הרמב"ן ששמו יהודה (2) ואולי
ימצאו עוד תעודות המזכירות אותו, מרמורשטין חושב כי ר' דוד מביא את
ספר החסידים של ר' יהודה החסיד בשם, ספרו הקדמנים "יאבנאם זה"י" שגנה
שיצאה מלפני החוקר כי כל אותו המאמר לשון הוזהר הוא, אלא שקצר
בתרגומו לעברית וכנראה היתה לו קצת גירסא אחרת (משובשת?):

ס' אור זרוע כ"י לונדון	זהר פר' ויחי דף ר"כ ע"א
ובספרי הקדמונים	ובספרי קדמאי אמרי יתיר כד רישא
אומ' אם נחמר ראשו או	איגרע וישתכח גופא בריה או אנתתיה ושתכחו
ימות בנו או אשתו והנים	הוא יסתלק וה"מ כד לא אהדר כלל הווא זמנא
שלא חזר כל אותו הזמן	בתיובתא אבל אי אהדר טעמא דמותא יטעם
אח"כ אבל אם חזר בחשובה	ויתסי ואי גופא לא יתחזי וישתכח רישא איגון
יטעום טעם מות ויתרפא.	מלקין והוא אתקיים.

מכיון שהוכרחנו לעזוב את השערתו של מרמורשטין על יחוס המחבר
מתבטלים גם דבריו המיוסדים על היחוס הזה, ונוכל לשער כי בתור נכד
הרמב"ן נולד ר' דוד בספרד בערך בין ה"א ו' זה"א ל' (1250-1270) וכנראה לא
הכיר אותו עוד פנים אל פנים בספרד. שנות פעולתו הספרותית תהיינה איפוא
קצת מאוחרות מאלה ששער מרמורשטין. אם כן, היה בסוף ימי הרשב"א וכימו
תלמידיו, אם גם לא הזכירם בספריו. אבל בס' מראות הצובאות מזכיר את
מהר"ם רוטנבורק בכנוי ז"ל, ברור איפוא שכתב את הספר הזה אחרי שנת ה"א נ"ג.

(1) ס' יוחסין ע' 88. שם נוסף עוד: והביאו הרוח לארץ ארגון וי"א לאלקנאי ביד
החכם ר' משה די. לראון. מלים אלה אפשר לפרש בכמה דרכים ולא אאריך כאן.
(2) בניו הידועים לבעל ס' תולדות הרמב"ן הם ר' שלמה ור' נחמן.

(ב) ספר הגבול. ספר זה שעליו דבר שתיים שלש טלים כבר הח' אברהם אפשטיין⁽¹⁾, נמצא עוד בכתבי יד אחדים, ואמנם על פי מקרה לא נודע לי אף כתב יד אחד שלם. ואלו הם: (1) כ"י אוכספורד 1911 דף 192—196. קמע קטן זה מכיל רק את המבוא שנכנסה לתוכו הערה ארוכה מאיזה מעתיק קדמון על עסקו בקבלה המעשית⁽²⁾, ותחלת הספר. כה"י הוא מן המאה החמישית. (2) כ"י ירושלים בספרייתנו 40 80 והוא כה"י הנרשם ברשימת מולידאנו משנת תרפ"ז ס' 41 ונמכר אצל Sotheby בלונדון במכירה פומבית ביוני 1927. והוא נשלם במ"ו כמלו שנת שייט בפאם על ידי הצעיר סלימאן בן אברהם ז"ל ו' מגירה. ראשיתו חסרת, כל ההקדמה וקצת מהספר, והוא מתחיל אצל "הללא דגולגלתא". בראשו כתוב: "ספר הגבול שחבר הרב בעל מראות הצובאות והוא מקובל אלהי ולא נודע שמו". (3) כ"י בבית מדרש לרבנים בניו יורק ס' 884 ברשימה הארעית שהמציא לידי בטובו הח' אל. מארכס. גם כ"י זה הנכתב בקורסיבה איטלקית יפה במאה החמישית או הששית, איננו שלם כי הוא חסר בסופו. מהקדמה כאן קצרה מוזאת שבכ"י אוכספורד. מכ"י זה נמצא צלום בספריית האוניברסיטה. (4) שם נמצא עוד כ"י, ס' 885, שנכתב במאה הרביעית באיטליה בתבנית גדולה. ואולי הוא שלם? (5) מחברי הקטלוג מכ"י פאריס לא הכירו כי גם שם נמצא הספר והוא בכ"י 876 ב"לקומים" של הקטלוג, מדף 68a—129b. אמנם אין בו שם הספר ושם המחבר והוא מתחיל באמצע, בתקן הששי של חזקוני⁽³⁾ וזוהי חסרת. (6) כ"י שראיתי בחשון תרפ"ד בירושלים בידי הרב שלמה אהרן וורטהיימר והוא בכתובה רכנית איטלקית, נכתב בערך בשנת ש' בדיו שורפת שכבר שרפה כסה דפים. גם כ"י זה חסר בראשו וגם הרכה באמצעיתו אבל הסוף נמצא שלם ויש כאן שיר מששה בתים המדבר בשבח הספר ואיננו בכ"י שבספרייתנו, ולא ניתנה לי רשות להעתיקו. הדפים הנמצאים עוד יש בהם הסימנים: מ"ז עד ל"ח, ע"ח עד פ"ב. (7) כה"י שהיה לעוני אברהם אפשטיין ולא ארע איפא נמצא ואולי הוא בספריית הקהלה בווינא. (8) כ"י אחד שראה הרב מולידאנו באיטליה, כפי עדותו ברשימתו הנזכרת, ואינו מביא פרטים על אודותיו.

(1) M G W J משנת 1895 פ' 450.

(2) וז"ל. והוא האמת והישר מה שכתב זה הרב ז"ל והאלהים יודע שלא רציתי להשתמש בתנא שאם אפשר שידעתי סודות וסגולות פעולות רבות להחיר אסורים וכו'... לא מלאני לבי לגשת לעשות שום מלאכת קדש לחשמיש חול להנאת הגוף... ואשרי אדם כפחד חסיד... אך דרך נסיון לתועלת ידיעת שמו ית' יש קצת היתר להתעסק ולצרף ולהזכיר בקדושה ובטהרה לש"ש דרך נסיון כדי שיוכל לבא לאמתת ידיעת שמו. וכבר כתבתי בחלק [חסרת מלה אחת] מאספי מה שנסיתי בצירופי שמות הקדושים ומה שיגעתי ומצאתי מהן בתועלת ידיעת שמו הגדול... די בזה ההערה שאני הכותב עתה בזה המקום ספר הרב בכתביו. וברור כי מעתיק זה היה אחד מתלמידיו או תלמיד תלמידיו של ר' אברהם אבולעפיה!

הספר הזה הוא הפירוש הראשון לאדרא רבא, אמנם לא על כל האדרא
אלא על החלק הראשון שבה. המחבר השמיט גם את הספור שבראש האדרא
ועובר על כל מה שאינו מהענין, וכוונתו להראות את השתלשלות כל הנמצאים
מראש ועד סוף, שכן דבריו בסוף הספר: „סדרתי לך זה הספר וקראתי אותו
ספר הגבול והתחלתיו מעתיקין עד עולם הטבע כרי שיסתלק
לך כל ספק וכל הרהור לבלתי שלא (1) תצטרך למחשבות עמוקות (2) כי זהו
הגבול, עד פה תצא ולא תוסיף דבר על כל מה שחברתי לך... לכן כשתזכה
לראות הספרים שחברתי אזי תזכה לסוד החכמה הנוראה...“ המחבר
שמר לרוב על הטריטוריה הארמית כצורתה אבל כל שאר הדברים תרגם
עברית, ואין ערך לחשיבות הנוסח שלו לבקורת הזוהר ולהבנת כמה וכמה מאמרים
קשים שמתבארים יפה על פי גירסתו. לא תתואר כל חקירה אמיתית על דבר
האדרות שלא תקבע מסמרותיה בספר הזה.

ואזכיר קצת מהקדמת הספר על פי כ"י אוכספורד:

„אמר דוד בן ח'ר יהודה החסיד זל"ה שמור רגלך כאשר תלך אל
בית האלהים. מוכיח שצריך אדם להזהר בעת שילך אל בית האלקי
שהוא עולם העליון... אחובי וירדיו יש לך להתבונן כי מן הארץ... ועד
הרקיע... אין שם מקום פנוי אלא הכל מקום מלוי כגלדי בצלים הדביקים
זה בזה... הכל מלא בבריות מהם לשלום מהם למלחמה... ועל זה באתי
להודיעך עיקר האמונה ויסוד הכל שיש לך להבין שמות של הקב"ה בשם
בן ד' אותיות הנקרא שם המפורש והוא הנקרא גוף האילן הוא מעלות
על מעלה מהם שרשים מהם ענפים מהם ענפים מהם ענפים מהם אוצרות ונגזים
וכל א' וא' יש לו פעולה מיוחדת מחבירו ועל דרך זה תשיג שמי ית'...
והתחלת השערים והמפתחות שבו פותחין ונכנסין לעולם הא"ן הוא
הנקרא אור המורה האמת כי כמו שפירשתי לך (3)
כד"א ונהר יוצא מעדן שהם ד' מחנות שכניה... בשם אדני בו כל גנוז
המלך וכל עושרו ואצורו כל הבריות ובו יתאספו ויחגגו כל מיני
מוכות עולם העליון ומשם ותפשטו להמציא צורך שאר המעלות של המחנות
והמרכבות של מטה והוא דמיון הברכה העליונה שהנחל נמשך
לתוכה ומן הברכה מספיקה מים לשותות ולהשקות את הגן. זהו
סוד הברכה העליונה והברכה התחתונה. לכן באתי לפתוח לך המקור
והמבוא של אוצר החתום במפתחות מפותחות לפי שאבני קודש נגזרים
בו (2) לפי שהם בהיכל המלך לפני ולפנים לכן חברתי לך זה

(1) רמזות כאלה לספריו הקודמים בקבלה נמצאים לרוב בספר. ואין אנו יודעים
מה הם.

(2) המאמר הכא חסר בכ"י נירזורק וממשיך שם מיד: „ואין מנין הסבה“.

הספר ושטתו שמו ספר הגבול כד"א עד הגבול שלחוק לפי שזה הספר אשר חברתי הוא ענין נסתר בסתר, המדרגה השלישית בבתי גוואי אחרי הפרוכת והוא נעלם מעיני כל בריה לפי שאין מכוון הסבה כי הוא מכלל הדברים שאמרו עליהם רז"ל שתוק כך עלה במחשבה. אמנם קצת המקובלים קבלו סדר תעלומות סדרי מקורם וסודם לנהר יוצק יסודם, לכן אחזי זה פתח עיניך וראה במאמרי זה כי בו תריוח ריח תפוחים בדברים נכוחים כי משם תבין מלאכת הזהב והכסף שני עליו תפוחי זהב במשכיות כסף וגו'. אמנם במחזוני בעזיה להעלותך אל ראש הסולם כדי שתבא אל תוכן העניין הנעלם (1) כדי שלא ישוב דך ונכלם וחברתי (2) לך ספר הגבול להצניע בתוכו סודות פנימיים... ואל אהיה כחולץ רכיל ומגלה סודות צפונים וכפורץ גדר אשר גבלו ראשונים... ולכן הוצאתי לאור תעלומות כדי שיבא האיש הנלכב ויראה בעיניו ויוציא הסולת מתוך הסובין... רוב דבריהם משלים וחידות ויש להם פנים פנימיים לכל רואיהם ולא ישגיחו בהם רק היחידים הפרושים החסידים והענוים אשר נגע אלהים בלכבם והנה הראתי לדעת ושניתן לי רשות לדרוש ולחקור על הענין [הזה] בזכות אבותי הקדושים שנכנסו ויצאו. והנני מכניסך בן אולם למזבח (3) כדי שלא תצטרך עוד לסלאכת החזוים בכוכבים ובאתי להגביל לך גבול לבלתי צאת מגבולו שנא' עד פה תבא וכו' וזה הגבול אשר גבלו הראשונים בעלי המחקר והמחשב לכן אין לך רשות לצאת מגבול זה והלאה..... לכן באתי לחבר לך זה הספר וחזקתי עצמי בו אפילו שהשעה היא דחוקה מסדרות שאר מלאכות שיש בידי... —

המחבר אינו מזכיר כאן את השם "אידרא" או "זוהר". את דברו האדרא — לא דברי שאר ס' הזוהר, שאין השם חוזר בשום מקום בשאר ספריו ביחס לזוהר (4) — הוא מביא כאן בארבעה מקומות בשם "מכילתא דרשב"י" (כ"י ניו יורק דף 3א, איננו בכ"י ירושלם, שמתחיל רק אח"כ, וכ"י ירושלם דף כ"ט ב, ל' ב, ל"ג א'). מלבד זה הוא מזכיר רק את ס' הבחיר, פעם אחת, ועוד ספר בלתי ידוע לנמרי שעליו אדבר למטה, הוא "ס' שר החסידים

(1) בכ"י נ"י: ותבין משם העניין נעלם. וכל המאמר הזה הוא רוסו לקורא כי המחבר בא לפרש דברי אותם "קצת המקובלים" שהם כמוכן רשב"י וחבריו.

(2) בכ"י: לחברתי ותקנתי על פי כ"י נ"י.

(3) מליצה זו מצויה מאד בכל ספריו של ר' דוד.

(4) המאמרים ממכילתא דרשב"י בס' מראות הצנוקות אינן מן הזוהר כי אם מהמכילתא דרשב"י האמתית, וכל הלשונות הללו באו שם מס' שער הרוים, עיין למטה!

שחבר שר שלום גאון ז"ל והוא מביא משם בלשון „שנינו“ את המאמר הנזכר באידרא רבא (חיג דף קכ"ח ע"ב למטה) מתוך ספר על צורת האותיות, שכן לשון הנוסח שלפנינו: „תנינן ברישוי א תוון תיו רשים רישומא לעתיק יומין וכיה תלוא תמים דעות“ (מלת „תיו“ איננה בס' הגבול) בראשונה חשבתו שיש כאן איזה שבוש או כיוצא בזה, אבל אח"כ מצאתי שמאריך על ספר זה בדברים מתמיהים מאד בס' מראות הצובאות, וגם שם כעניין צורת האותיות, כפי שאזכיר למטה באריכות, ואם כן — דבר הוא!

שיטת פירושו מיוסדת על תורת ה„ספירות שבתוך הספירות“ וקשה להולמו בכמה וכמה מקומות. צורפו לספר (ככל כתבי היד) ציורים ועיגולים רבים ואי אפשר לי להודות שיכולתי להפיק תועלת רבה מהם: הם מעלימים הרבה יותר משהם מגלים! בחלק השני מספרו עובר המחבר כמעט לגמרי לשיטת ציורים וכמעט שאין בו מקסם, ועל כל פנים מתברר מפירושו והיא המסקנא החשובה ביותר, כי גם בדורו של ר' דוד שהוא דור התגלות הזוהר, כבר לא הבינו את האידרא והוכרחו לפרש אותה על פי שיטות שאינן הולמות אותה ונדחקו בדבר זה עד מאד. ולכן אינני יכול להאמין עוד, שהאידרא נתחברה באותו הדור.

ג) מעשה בראשית רבה וזוטא. בכ"י פאריס 876 דף 38: זה הספר נקרא מעשה בראשית זוטא ומעשה בראשית רבה ומעשה מרכבה להחסיד כמוהר"ר דוד זל"ה בר כמוהר"ר יהודה החסיד זל"ה. במעשה בראשית זוטא מדבר על הגלגלים והיסודות, ואין בו דבר קבלה. המאמר נמצא גם, בשם „סודות מעשה בראשית“ אחריו ס' הגבול בכ"י זורטהיימר (ושם נמצאו רק ארבעה דפים, והכל על פי חכמת התכונה) ובאותו השם לפני ס' הגבול בכ"י אוכספורד 1911. „מעשה בראשית“ מדבר לדעת המחבר בעולם הנפרדים, ועליו מיוסד המאמר ^{הנפרדים} מעשה בראשית רבה, הנמצא מלבד בכ"י הנזכרים גם בכ"י ירושלם 80 ^{אחריו ס'} הגבול, והתחלתו חסרת שם. ההתחלה בכ"י פאריס מתחילה כמו חברייתא הישנה על מעשה בראשית („סדר רבה דבראשית“). „מאי בראשית? אל תקרא בראשית אלא בראשית“. והולך ומבאר לפי דרכו העולמות השונים שהם למעלה מן הגלגלים. וכבר נמצא רמז לביאורים אלה בסוף ס' הגבול: „ומה ששאלת ... בשכלים הנבדלים שלא תדע שמותם וסדרם. אצ"ל כי שכל נבדל הוא נפש החיוני שבגלגל, נמצא שכל גלגל וגלגל יש לו נפש מנוע, נמצא שאותה הנפש נקרא שכל נבדל כמו הנשמה שהיא נפרדת ונבדלת מן הגוף בעניינה, כך אלו השכלים נפרדים ונבדלים בערכם מן הגלגלים. ונמצא שאלו הצורות והעיגולים שציורנו דף הם נקראים שכלים נבדלים בלשון הפילוסופים אבל בלשונו הקדוש נקראים

מרכבות ומעשה בראשית, והכל דבר אחד הוא. בחלק זה יש שמות מלאכים הרבה, ורובם מיוסד על הבריות הנזכרות. בסוף: „תם ונשלם מעשה בראשית רבה שהוא בעולם הנפרדים“.

ד) כתבי יד ירושלם, אוכספורד, פאריס בא אחרי ג) מאמר על מעשה מרכבה המונה בקצור את השלשלת הארוכה של מדרגות המרכבה, סדר הכסאות אשר כתות המלאכים וכו', ומזכיר כאן את „עולם הנעלם“ כאחת המדרגות האלה! בסוף השלשלת הזאת (בכ"י ירושלם דף ס"ח ב' וס"ט א') אומר: „נשלם מעשה מרכבה. ואתחיל לכתוב פרקי שכלים הנבדלים שהם בין עולמות המרכבה ובין עולם הספירות“, והם עשרים פרקים קצרים. גם פרקים אלה אוצרי-מונחים הם, מהם מתוך ספרי המרכבה מהם מתוך ספרי הקבלה, ולא ארע על מה מיוסד הסדר (המתמיה בכמה מקומות) שלפיה נסדרו כל אלה כאן בתערובת משונה. בפרק ו' מפרש את „י"ב גבולי אלכסונות שהם בכל מרכבה ומרכבה ... בכל מדרגה ומדרגה והוא מנהיג כל אלה המרכבות והצבאות במצות אדון יחיר“ והם י"ב ההיות. גם ר' יוסף האשכנזי פירש את ענין י"ב גבולי אלכסון וי"ב היות בפירוש המרכבה שלו, ולדעתי יש לשער שבנה האחר על דברי השני, ואם כן בודאי ר' דוד הלך בעקבות ר' יוסף. על סדר זה מעידים לא רק הכלבולים הבולטים שנכנסו אצל ר' דוד במרמינוולוניה הנמצאת בתקונה אצל ר' יוסף האשכנזי, אלא גם העובדה שבפרק ט' מעתיק את „הנקודים של נומריקון“ (חמצויים מאד בספרו ר' יוסף) וקורא את הקבוץ בשם שורק, כלומר העתיק ממקור אשכנזי. ולמטה אשוב לדבר בזה. ארבע פני המרכבה הם, לדעתו בפ"ח „הנקראים החדרים שזכרתי במקומות אחרים כבר, על פיהם יצטרפו כל הנבראים וכל הנמצאים שבעולם“. והענין הזה נמצא בס' מראות הצבאות כיו דף 26a, בקשר עם עולם המרכבות ועלם הנפרדים.

ה) ס' מראות הצבאות, על סדר פרשיות התורה. ספר זה היה מספרי המופת בין המקובלים הראשונים, ועל כן פלא הוא שלא נודעו ממנו רק שני כתבי יד, והאחד נתגלה רק בשנה שעברה. ובשניהם חסרה מחציתו הראשונה של הספר, מפרשת בראשית עד אחרי מות. ואלה הירועים עד היום:

1) כ"י קמברידג' Add 664, מפר' אחרי מות עד הסוף, מכיל צ"ו דף בתכנית גדולה (30:21 צ"ט). הוא כה"י שהיה בודי שד"ל והזכירו בכרם חמד ח"י, ע' 79. בסופו כתוב: „ברוך יהיה מי שיקרא בו וימצא טעות אל יאשימיני שרוב הטעות הוא מן הס' שהעתיקתי ממנו כך נ"ל. נשלם ווס ה' ל"ג בעומר שנת הראני" נא את כבודך“, היא שנת רס"א ולא רס"ו כדעת שד"ל כי רק בשנת רס"א היה ל"ג בעומר בחמשי בשבת 1). כה"י נכתב בלי ספק באפריקה הצפונית.

2) על זה העירני בסוכו מר הרבנט ליווה (Loewe) באוכספורד המכין לדפוס את רשימת כתבי היד שנקמגרידג'.

אוצרות התורה
אוצרות השנה

ואתן כאן איזה פרטים לדיקת הספר, על פי כ"י קמברידג'. אנתח בקיצור שני חלקים: פרשת אחרי מות (דף 1—31) ואת החלק מדף 51^a—75 ומהם יקיש הקורא על השאר.

דף 1^a ר' יהודה אמר... הוא בזהר ח"ג דף נ"ז ע"א, רק שש שורות. ההמשך: תאנא א"ר יוסי הוא זהר ח"ג דף נ"ז ע"ב; ההמשך: פתח ואמר (על מזמור קל"ג) הוא זהר ח"ג, נ"ט ע"א; ואחריו דרשת ר' שמעון על משלי כ"ה, כ"ה הוא בזהר שם דף ס"ד ס"ר ע"א 2).

דף 1^b—7^a הוא בזהר ח"ג דף נ"ז ע"א, רק במקום אחד בדף 6^a יש פירוש נוסף מר' דוד.

דף 7^a—15^a איננו בזהר שלפנינו, פותח בדרשה גדולה, ר' חייא פתח על קהלת ט', ב'; בדף 9^a משבח רשב"י את ר' חייא על דרשתו זו המתיחסת לענינו האדרא. אח"כ באים דברי ר' דוד מעורככים עם דברי מדרשים המתורגמים לפי סגנונם מלשון הזהר וגם פותחים בשמות בני ה"חבריו". בדף 9^a מפרש סוד האש"ל של אברהם כמו בתחלת ס' אור זרוע; אחרי סוד זה באים דברים הכתובים לגמרי בסגנונו ובטרמינולוגיה של ר' יוסף האשכנזי — ודמיון זה בין קבלת שני החכמים האלה הולך וכולט מאד בכל הספר הזה ובשאר ספריו, בכל דבר המתיחס לתורת הספירות ויסודותיה, ואי אפשר שזהו מקרה! מדף 10^a ואילך עד דף 15 מזכיר הרבה מאמרים בשם תנאים ואמוראים לאין מספר — חכל כמו במדרש הנעלם, ויש ביניהם רק דברים מעטים הנמצאים באמת במדרשים 3).

דף 15^a, תניא א"ר חייא בא וראה חקב"ה הוציא עשרה כתרים... הוא המשך מס' הזהר דף ע' ע"א (בדפוסינו ליתא שמו של ר' חייא).

(1) פרשה זאת היא הארוכה ביותר בכל הספר, וארסום כאן את סימני הדפים לשאר הפרשיות: דף 31^b—35^a קדושים; 35^a—44^a אמור; 44^a—47^a בהר; 47^a—48^b בחוקותי; 48^b—54^b במדבר; 54^b—63^b נשא; 63^b—71^b בהעלותך; 71^b—73^a שלח דף; 73^a—74^b קרה; 74^b—78^a חקה; 78^a—80^a בלק; 80^a—82^a פנחס; מכאן עד סוף הספר הפרשיות קצרות מאד. (2) ובאמצע חסר כאן מ.ה.אי קרא לאו רישיה סיפיה עד "חובי דדרא" שיש שם כפור הגם שנעשה לאשתו של רשב"י — אבל ההמשך, דברי רשב"י המיוסדים על הגם הזה, נמצאים!

(3) ואעתיק לדוגמה את הפתיחה בדף 10: ר' אבא פתח לשתוק אמרתי מהולל... מה מעורב שחוק של אומות העולם ששוחקין בבתי מריאות (!) ובבתי קרקסאות שלהם כי שחוק שלהם הוא לעי' כדי לטשוק עליהם רוח המומאה מלמעלה כדי שיתדבקו במדרגתם כראוי וכו' — הרי ברור שזהו סגנון הוזהר. בדף 12^a בא מאמר בשם ר' יוחנן ור' יודן בן גלילא. בדף 12^b: ר' אסא בר' זעירא פתח. שמות כאלה, שאין להם כל יסוד במדרשים הישנים, נמצאים הרבה במדרש הנעלם.

דף 15^ב עד סוף הפרשה איננו בזהר לפנינו, אבל רובו לקוח משם או מספר הדומה לו. בדף 16 מכיא דרשה ארוכה על יוגבה ה' צבאות במשפט, שהיא כעין תערובת מהאדרא וממדרש הנעלם. בדף 17^א מאמר מ' פנחס בשם ר' חלקיה דרומא אח"כ בא שם דרוש על זכריה ח', ו"א, ר' יוסי פתח ונראה שעובר לדברי ר' דוד עצמו בלי שיכלתי להרגיש במעבר. דף 18, 17^ב הם דברי ר' דוד על סוד המחשבה (אל תקרא מחשבה אלא מח שבה" כענין האדרא!). בדף 18^ב דרוש ארוך, בודאי מחזהר, על צדקתך צדק לעולם, כדרך מדרש הנעלם. ונמצא בו, משל למלך שבנה מדינה והדליק בתוכה שני פנסים והיו כל אוכלוסין קוראין לו אגוסטא (1). אמר המלך כל מי שבנה מדינה כזאת והדליק בתוכה שני פנסים כשם שהדלקתי אני, אני קורא לו אגוסטא ואינו מקנא בו. אחרי זה באים עד דף 23^ב דברי ר' דוד ומזכיר בדף 20^א את פירושו לס' יצירה ואמתיק את דבריו למטה.

דף 23^ב שוב: ר' חיוא פתח, אבל יש בדרשה זאת שמגנונה הוא מננון הזהר (1), כמה דברים שאי אפשר לחשוב שהיו כתובים שם — ולמטה אוכיה שטביא בפתחה זו לפעמים גם דברי מקובלים אחרים שבלי ספק מעולם לא היו כתובים בזהר. דף 24^ב דרשה על סוד התפלין (ויש בה עוד קצת לשון ארמית) עם פירושי ר' דוד, הנמשכים עד דף 27.

דף 27^א שוב פעם, ר' חיוא פתח דרשה על הפסוק באור פני מלך חיים, תוכנה קרוב לעניני האדרא, ובלי ספק נתרגמה ממקור ארמי. וכן דף 27^ב ר' יוסא פתח על והשלחתי רעב בארץ וגו'.

דף 28^א — 30^א דרשה ארוכה (בלי שם) על הפסוקים הראשונים כשיר השירים, בסדר מחופך. וקשה להחליט מה החלק הנשאב מן הזהר ומה חלק הנוספות של ר' דוד.

דף 30^א — 30^ב על ה' אורי וישעי; נראה שאיננו מן הזהר. והוא המאמר המובא בס' מראות הצובאות בס' פרדס החכמה כ"י אוכספורד 1919 דף 17^א.

דף 30^ב — 31^ב (סוף הפרשה) ר' יוסי אמר משעה שחטא אדה"ר נגזר עליו ועל כל העולם מיתה והיא דרשה ארוכה על השירים שנוגדו מאדה"ר וביחוד על געמה התופשת כאן מקומה של לילית. כל חומר הדרשה מפורז גם בזהר שלפנינו אבל לא בצורה זו. געמה היא קיומת עד היום הזה ומשכנה ברגשי הים הגדול ויצאת ושחקת בבני אדם וכו' וכו', ועיין למשל בלחש על לילית בזהר ח"ג י"ט א.

(1) הוא קורא את גלגל היוצר שבעזרתו עושה את כליו בשם מיקלא ביר היוצר. ועוד חוזר שם פעמים על מלת מיקלא כאלו מלה שגורה ומפורסמת היא — והרי אין יסודה כי אם בלשון הזהר, ועיין ביחוד בח"א דף ק"פ ע"כ שדורש גם אותה הדרשה בצורה אחרת.

מניתוח זה מתברר שאין לספר שום שיוכות אמיתיות לסדר הפרשיות, מלבד ההתחלות בכל פרשה ופרשה. מן הוזהר שבידינו כא רק חלק קטן. ויחס זה איננו משתנה בשאר הפרשיות. גם ראוי לציין שהמחבר עובר על המלים הקשות הנמצאות בחלקי הוזהר המועתקים אצלו, בשתיקה: הוא משמיט אותן — ורק אותן! מושגים אחרים מלשון הוזהר הארמית נעשו לו כבר למטבעות והוא משתמש בהם כמו בדבר ידוע ומפורסם. ואם גם ברור שהמחבר ראה זחר הרבה יותר ארוך מהנמצא אתנו כיום, עכ"ז יש חלקים שלא ראה: כל ספריו שבדקתי לא מצאתי מאמר מס' רעיא מהימנא ומס' התקונים! ואי אפשר שזה מקרה, בלי ספק לא הגיעו לידי ספרים אלה שאינם שייכים לגוף הוזהר — וזה אעפ"י שאחרים טבעלי הקבלה ראו את האדרות ואת התקונים בספר אחד (כמו ר' מנחם ריקאנאטי או ר' יהודה חייט, שמביא כמה מאמרים מן התקונים בשם "ספר האירא").

אוצרות התורה
אוצרות השו"ת

בפרשיות הכאות רומז המחבר כ"פ לספריו האחרים, למשל בדף א 41 על סוד "ל"ז תנועות כדי לרמזו לך לאותיות הקדושות המתחברים והצורפים [צי"ל והמצטרפים] בתנועותיהן ובגלגוליהן ששה ושלשים תנועות כמו שכתבתי לך במקומות אחרים", וכן בדף ב 43, 44, 49 וקוד. בדף 44 פר' בהר באריך על תורת השמיטות וגם לדעתו אנו עכשיו בשמיטת הנכורה "על פי הקבלה האמתית שקבלנו איש מפי איש". גם כאן מתחילים כמה דרשות שאינם בזהר שלפנינו, ב"רבי חייא פתח" (א 43, 47 וקוד). בדף א 43 בא ציטאט בלתי ברור, ואולי יש כאן שבוש: "וכתב ר' דוד וישיי הוליד את דוד והבן", ולא אכין. אולי ר' דוד זה הוא ר' דוד הכהן הנזכר הרבה בס' מאירת עינים לר' יצחק דבן עכו? הפתקה גדולה היתה לי בחלק השני שממנו אביא פרטים כאן. מצאתי שר' דוד מעתיק כאן, בלי להזכיר אף אחד מהם בשם, את ספרו כמה מקובלים מן הדרות שקדמו לו ומבני דורו, ואין בעשרים וחמשה דפים מדף 50 ואילך עמודים רבים שמיסודו של ר' דוד בוצאם.

דף א 51 מתחיל פירוש על מעשה בראשית, וכל הדברים נמצאים כולם במדרש הנעלם בזהר חדש (דפוס תרמ"ה דף ו' ע"ד ואילך), אלא שכאן באים רק קטעים קטנים מסה שנמצא במדרש הנעלם. בדף ב 51 "ואני שמעתי מאבא ששבע כוכבים הם ונו" איננו מאמר מאבין של ר' דוד בן יהודה חסיד, כמו שאפשר להאמין, כי אם דברי ר' אלעזר ברשבי במדרש הנעלם הם (דף ח' ע"א למעלה), ובמראות הצובאות השמיט כל הדברים שקודמים שם למאמר זה! המשיך המאמר הזה כאן הם דברי ר' ברוספדאי במדרש הנעלם דף ח' ע"ד, ואחריתם באים דברי הוזהר עצמו בח"א דף ל"ד ע"ב. אמנם קפוצות גדולות קפץ המחבר בליקוטיו מס' הוזהר!

דף * 52, "ר' חייא פתח אל אלהי הרוחות לכל כשר..." ומכאן עד דף * 53 בא, בהפוך הסדר ובהשמטת חלקים גדולים, המאמר שהדפסתי זה עתה ב"קבלות ר' יעקב ור' יצחק הכהן שלי", שמחברו או ר' עזריאל או ר' יעקב בן יעקב הכהן, ועל כל פנים אין ספק שמעולם לא היה חלק מן הזהר. אם כן — מה ראה ר' דוד להכניסו כאן בפתיחה זו, כאלו מן הזהר מוצאו? דף * 54 שמועות שונות, גם הם בלי ספק מועתקים ממקור אחר שנעלם ממני. למשל: ועוד שמעתי וה' — הוא ובית דינו... ועוד קבלתי בענין השם המיוחד... ועוד שמעתי בענין שמע ישראל... ועוד שמעתי בענין ה"א רבתי של ה' תגמלו זאת היא בינה..." ואחריהם פירושי ר' דוד (הפותחים כמעט תמיד בלשון אצ"ל ובזה אפשר להכירם בנקל).

דף * 54 (פרי נשא), "ר' חייא פתח אמת מארץ תצמח. בא וראה כי הוא יתברך מתעלה עד אין סוף, יש בו ראש וסוף ואמצע וזמן הגלגל אין שם קיצור כי אם ירודה..." גם מאמר זה איננו בזהר ואינני מאמין שכא משם! גם דף * 55 מועתק ממספר אחר כי איננו לשונו של ר' דוד, ויש בסופו פירוש על המשנה: "א' על גבי ג' ג' על גבי ז' וגו' שבס' יצירה (2)".

דף * 56, "אמר רבא: סוד הכסא שעשה המלך שלמה על זה האדם (2) אשר נפתחו לך שערי קבלה ישים לבו להבין הדברים היפים..." ומבאר את סוד הכסא על פי תורת האדרות! ויש כאן גם רמזיה לחלקים מספרנו, הקודמים לפר' אחרי מות (3). אח"כ מבאר מאמרים אחרים מן הגמרא, ואין ביניהם קשר. ובדף * 57 עובר לפרש עוד הפעם מעשה בראשית. וכל דבריו עד דף * 60 מועתקים מלה במלה מפירושי שיר השירים לר' עזרא, הנדפס על שם הרמב"ן ומעתיק כל דבריו מדף כ"ד ע"א (כדפוס אלטונא) עד סוף הספר!

דף * 60 — 60^a מיד אחרי דברי ר' עזרא מעתיק את כל המאמר שהדפסתי ב"קבלות ר' יעקב הכהן" עמ' 231 ור' דוד פותח: "וראיתי אני בפ' קצת מן המקובלים" (ואפשר שגם מאמר זה הוא לר' עזריאל), ומוסיף בו פירושים.

דף * 60 — 62^b, מפני מה היה ענין יוסף שמת בחוצה לארץ? הכל מדברי ר' משה די ליאון, והם השאלות והתשובות על ענין יוסף יעקב רחל ולאה, הנמצאות בכסה כ"י (בכריש מוזיאום, מרגוליות 788; אוכס-פורד 1947 ועוד).

(1) מדעי היהדות ב' ע' 233—240.

(2) בסופו מביא בדף 56^a מדרש המיוסד על ס' יצירה, ובהגדה ברא הקב"ה עשר אצבעות רגלים למשה וברא האגר ביניהם ועשה לו עפרה להיות מולך עליהם. והגן זה.
(3) "ו' מעלות לכסה כי כסה בגימ' סכה שהיא חסכה שהזכרנו בכסה מקומות בזה החיבור".

דף 62^ב באמצע, דע אחי ישמרך האל... כי הסבה הראשונה כי יאצל
אצילות הנקרא איין על פי הסגנון והתוכן גם הוא מספר אחר, עם פירושי
ר' דוד.

דף 63^א ר' שם עון פתח (ו) השמים מספרים כבוד אל. כבר ידעת
כי השמים הוא הקו האמצעי... אבל על הדרך הפנימי... ומעתיק מכאן, עד דף
70^ב לסמטה הכל מלה במלה מס' שער הרזים לר' טודרוס
אבולעפיה (הנמצא בירי מכי מינכן 209), אלא שמקצר ומביא רק תמצית
הספר, ויש כאן גם כל המאמרים ממכילתא דרשב"י הנמצאים בכ"י מינכן ושאר
לשונות ממקובלים אחרים. מכאן נראה לי, שהספר נתחבר רק אחרי פטירת
ר' טודרוס אבולעפיה ור' משה די ליאון, דהיינו לכל הפחות אחרי שנת ה' נ"ח (1).
באמצע מפתח ר' דוד את מלאכתו ^{בדור ההתחלת פרשה} חרשה, פ' בהעלותך,
בסלים אחדות וסיד חוזר לענינו הראשון: ^{הדוקה יותר הצונית} ושמחית
קשה לתאר!

דף 71^א וחללא חוזר להעתיק ולפרש דברי הזהר, על שם בן ע"ב ושאר
עניינים. יש ביניהם ממדרש הנעלם וגם כאלה שאינם לפנינו, וגם באים כאן
קצת דברים הסתחים לקבלה המעשית. דף 72^א אומר על הפסוק תורה אחת
ומשפט אחד יהיה לכם וגו', ואצל כי יש כאן בזה הפסוק סוד מופלא ונעלם
על דרך האותיות המתנגלות בסבובם וזה הסוד ונקרא שם החסר. זהו
ציורו..... והוא מסונה על חן וחסד ורחמים וצריך להזכירו בציור תכלת ור'
מאיר ז"ל מרוב נבון וק הוכיר אותו בשעה שהמלך שלח אחריו ורצה
לתפוש אותו בבית האסורים מיד כשבא לפניו הזכיר אותו בקדושה ובטהרה...
סיד נהפך לבו של מלך ויצא מלפניו בתן ובחסד". האם זוהי אנדה ששמע ר'
דוד באשכנז? ר' מאיר מרוטנבורק נזכר כבעל שם ובעל נסים גם בהרבה כתבי
יד ישנים של קבלה מעשית, וכנראה מסורת זאת נתפשטה כבר אצל בני דורו.
כדף 74^א נמצא גם מאמר מן הזהר שלא תורגם כולו לעברית (2). ומעט אחריו
באו הדברים שמעתיק כאן ונראה שהם ועכ"פ מקצתם דברו ר' דוד עצמו:

"ב"ו כ"ב אותיות של התורה כולם הם מתפרשים באלו עשר
מאמרות וכל אמירה ואמירה מאלו כולם הם חקוקים באותיות חקוקות

(1) שנה זו בשוחה עכשו על ידי עדות בעל ס' גן המשלים (הוצאת גאסמר) שזכיר
את השנה בקינה על מותו של ר' טודרוס. ועל ידי זה נוספות כל ההשערות שהיו מסביב
לענין זה. ר' מאיר מרוטנבורק הנזכר כאן בכנוי ז"ל נפטר חמש שנים לפני ר' טודרוס.
(2) ג"ו (= בא וראה) כל סיבותא וכל רצון דבעי בר נש לארקא לרכאן מלעילא
לתתא כדי ליהר שם הקדוש ולבקש בתפלה לפני הקביה כדאמרין ממעמקים קראתיך ממקום
עומק של כל שהוא שירותא עילאה דאבא ואימא וכו' ומפרש שם פסוק משירת דבורה
לבי לחוקקי ישראל וגו'. והוא המאמר בזהר ח"ג דף כ"ו ע"א!

ובאותיות ידועות כל אחד ואחד על ענינו ועל מתכונתו. בנינו כך השם הקדוש נתכסה באותיות אחרים וכל אמירה מורה ומשתחזה ומקבל על שם אמירה עליונה היסגו בשביל שנכלל זה בזה וזה בזה. ועל זה שם הקדוש חקקתי אותו באותיות אחרים בשביל שיתכסה הכל זה בזה וזה בזה ואלו האותיות הם מורים על קשר היחוד. ושלשלת הקדוש ית' וית' עד שמקדישין כולם כאחד ביחוד אחד. לכן כל-המשתמש בהם בקדושה ובטהרה ינצל מכל צרה וצוקה וכל מי שאינו משתמש בהם בקדושה ואבר מן העולם הזה ומן העולם הבא. ואלה כ"ב אותיות הם נכתבים בכתיבה נוצרית ובשביל שאנחנו בארץ הטמאה אין לנו רשיון לכתוב אותן בכתיבה קדושה כדי שלא יתטמאו אלא באותה הכתיבה הירועה. ואנו היותי חפץ לכתבם אלא בשביל הארכת הציונים והפסד הניזור וקיצור הזמן לא יכולתי להאריך בהם ע"כ (1). ועל זה מי שרוצה לידע אותן אותיות הרשומין בכל כתב וכתב ותייחד יחוד העליון בלבד ועל זה יזכה ויתקיים בכל מספר העליון של שר הפנים החמישים שהיכר שר שלום גאון מי יטב ורק (??) וחוללתי זה הש' עמי בכל הדרכים שעברתי שבת לא לא פגעתי בשום פגע רע אלא בעונות הרבים מרוב טלטול הדרך ונאבד ממני אלא נרשם לי צורת אותן האותיות בקירוב, ואלו האותיות הם מצדדים עם ז' אתיון שכתב רב הונא בקמיע שלו. מעשה היה ברומי שמלך א' היה שם ושלה אחרי חכמי ישראל ואמר להם תכתבו לי שם אחד בקמיע אם אכנס במלחמה כדי שאנצח לאויבי ואם אכנס בנהר עסוק אעבור אותו ואם אכנס באש לא יזיקני. אמ' לו אדונינו תן לנו זמן ג' ימים. נתן להם זמן בין כך ובין כך נכנסו חכמי ישראל בעצה מה לעשות עד שהסכימו כולם ואמרו לכתוב לו זאת הקמיע וכתבו לו ז' אתיון. נכנס במים בזה הקמיע לא נטבע. ובאש לא נזק ובמלחמה היה נוצח. ואח"כ הראה הקמיע זו לחכם אחד ואמ' לו תראה אם יש בו שום מושמוש והעתיק (לו) אותו לו על קלף אחד וכן עשה וטעה בקצת הדברים והביאו למלך ותלה אותו המלך עליו. עבר בו במים כמנהגו הראשון ונטבע ע"כ.

(1) אולי מורים אותיות ע"כ על סוף מאמר מספר אחר? וכן גם המעשה המסופר למטה על הקמיע לקוח אולי ממקור זה?

להודיע דך על שם של ז' אתין כמה הוא כחו הגדול. וצריך הכותב שיכתוב אות ראשון בלי ראשון בשעת קריאת הגבר. והב' בליה ב' עד שיגיע ללי שבת צריך שיקח גוי אחד במהרה ויחקוק אותו הש' בלי שבת. וכל אלו הרשימות והחקיקות ידועים גבי החבריא. אשריכם הצדיקים בעולם הזה ובעולם הבא.

כוונת דברים אלה כנראה על הכתיבה המסתורית שהשתמשו בה בקמיעות, וחשבו כי צורת אותיות התורה בעולמות העליונים היתה כצורתם. ואם נדקדק בדבריו, יש להבין כי הספר ההוא של שר שלום גאון איננו ספר הנראה ומתגלה בארץ הוא, כי אם ספר מסתורי פנימי שמתגלה לראיתם השכלית של בעלי הקבלה המתכוננים בהתבוננות לבם, ומיוחד עליון בלבם — היינו כל זה ענין נפשי הוא ולא ענין בעולם המוחשי. הספר „העליון“ של שר הפנים החמשים (אפשר לדרוש שם זה בצורתו הזאת בכמה פנים!) הוא מסוג הספרים ה„עליונים“ הרוחניים האחרים שנתגלו למגלי-סודות ולאוקולטיסטים מכל העמים, המצטרפים ל„מפרות שבלי“ שאין מקומה בעולם הזה. ואם פירושי זה מדברי ר' דוד אמת הוא, נבין גם את דבריו בס' הגבול: גם שם מזכיר את הספר כמקור פנימי, נפשי, לדברי האדרא, שנתגלה לחבריו בעומק חדרי לבם, „אור המזרח“ של האויר הרוחני, הנתפש לבעלי הראות השכלית. בס' הגבול נזכר ספר זה לגבי „אתון רשימין“, וגם כאן נמצא אותו הבטוי. וכידוע יש לנו עוד אלפא ביתות ישנות מאד מבעלי הסוד בתקופת „יורדי מרכבה“, ביחוד הא"ב דמטטרון הנמצא בכתבי יד רבים ובמקורות רבים יש גם „אלפא ביתא של הקב"ה“ ואולי אלה הם הצורות העליונות שנתחלפו אצלנו ב„כתיבה נוכרית“. ואגב אורחא אנו שומעים כאן, שר' דוד נמלט בארצות רבות, והיה לו „שם“ קדוש לשמירה, כמין קסיע. ומה הם „הז' אתין שכתב רב הונא בקסיע שלו“? רב הונא נודע לנו בקבלה המעשית מס' הישר (עיון למשל מה שמועתק אצל מרגליות ברשימת כ"י הקבלה שבבבליטיש סוזיאום עמ' 38), ולפי דבריו ה„מסורת“ בכתבי יד נמשכו הדברים מסנו לר' שמואל הכהן הות ר' שמואל בן חפני, וכן גם לשני רבנינו בחיי בן אשר כפר' שמות ג', ד' על שם בן מאה אותיות „מסורת רבינו שמואל הכהן שקבל מרבו ורבו מרבו מפי רב הונא“ (1). ובאמת נמצא בירינו עוד קסיע „לשמירה“ או „לדרך“ הנקראת בשם „שבע אותיות שחקק הקב"ה בבריות עולם“ (כן הוא בכ"י ירושלם 330 80 דף 209). ובכתבי יד אחרים שראיתי ובס' תולדות אדם הנדפס (מגולות, וילהרטשדורף תצ"ך דף כ"ג ע"ב) נקרא „ציור שבע אתון“, ובא בשם הרמב"ן ששלח אותו מעכו

(1) כבר העיר על מאמר זה הרמב"ן. וזכרון הנאון ר' שמואל בן חפני וספריו (תר"ם עמ' 50).

לכרצלונה לבנו! ובכ"י אוכספורד 1539 דף 95 נקרא: שבעה אתין להרמב"ן. ויש לנו כמה דברי קבלה מעשית מהרמב"ן שבאים בשם שמואל בן חפני (מספר יצירה שלו — והשוה כאן: ז' אותיות ... בברואת העולם!) וכבר ר' יצחק דמן עכו מעיד עליהם בקונטרס שמצאתי בכ"י אוכספורד 1911 ו, ואולי גם קמיע זה של ז' אחוון=ז' אתין בא לר' דוד מיסוד זקנו הרמב"ן בשם ר' שמואל בן חפני בשם רב הונא. ואמנם ראוי להעיר כי הקמיע הזה דווקא הוא הוא הקמיע החשוב ביותר בקבלה המעשית של הערביים! שם הוא נקרא "קמיע של שבע החותמות", *سبع خواتم* ודבר זה נעלם ממני החוקרים⁽²⁾.

בדף 78a מזכיר ר' דוד את ספר הנבול שלו.

גם ר' דוד מסתיר עור כמה סודות שאינו רוצה לגלותם אלא, מפה אל פה" (דף 82b) גם משאר דברים ניכר שחבר את ספריו בשביל חוג של "חברים שהפצירו בו" והוא נענה להם להעלות מקצת הסודות על הספר. כפי שכבר הרגשתי, קבלתו קרובה מאד לקבלת ר' יוסף בן שלום האשכנזי. הוא ור' יוסף המה היחידים בין המקובלים המדברים על "סוד השלח" סוד משלות הנשמות מלמעלה להיות אסורות בגוף, מגוף האדם עד לדומם. שניהם אוהזים בדרך אחד (ויש כמה דרכים לכך לבעלי הקבלה) כדי להכניס סודות לתוך דברי ההגדה והמדרשים, ולפעמים מגעת התאמת קבלתם עד לפרטי פרטים, למשל כסוד פרנסת בני העורב⁽³⁾.

(1) מ' אור זרוע. מספר זה ידועים לי ארבעה כתבי יד: כ"י בריטניש מוזיאם מרג. 771 (הוא כה"י שעליו יסד הח' מרמורשטיין את מאמרו, ואינו מזכיר אחרים); כ"י אוכספורד 1624 (שם איננו שלם), כ"י ניו יורק (כבית מדרש לרבנים) מ"י 883; כ"י גאטמר 196 (יחד עם שלשה פירושים אחרים על סדר התפלות, ונקרא רק בר"ת סא"ז, אבל אין ספק כי הוא זה). שטיינשניידר מזכיר ברשימת הבודליאנא 2415 עור כ"י של המדקדק שלמה דוכנא (35q), ואינו יודע אנא בא. צלום מכ"י בריט. מוז. נמצא ביוזמת המוזיאון הבריטניש בסוף

⁽¹⁾ הקונטרס החשוב הזה שעור אדבר עליו בפעם אחרת רשום אצל גייבויער בשמות בתור "לקוסים מס' מאירת עינים" ואין לו ולספר זה ולא כלום!

⁽²⁾ עיין על הקמיע הזה אצל הערבים Rosen: *Notices sommaires des Mss. Arabes: Magie et Religion dans l'Afrique: Douité*; 54 עמ' (1881) du Musée Asiatique עמ' 155 (שמוציא אותו מספרו של בן דורו של הרמב"ן, שם אל מעארף לוחכם אלבוני); *Aberglaube und Volksmedizin im Land der Bibel: Canaan*; עמ' 112 — 113.

⁽³⁾ שניהם מביאים דברי רש"י על ענין זה בכוונה אחת, בס' אור זרוע דף 20b ובפ"י מ' יצירה בסוף ההקדמה (תרמ"ז, דף ח' ע"ג).

הקדמתו בדף 86: „באתי לסדר לך סודות התפלה כמו שמדרשו אנשי כנסת הגדולה ועליהם אין להוסיף ולא לגרוע כי כל המוסיף גורע כי איני כדאי לזכנם לפני ולפנים בין אולם ולמזבח אעפ"כ אני סומך עצמי על זכות אבותי הקדושי שנכנסו בשלום ויצאו בשלום ועל זה באתי ללקט דבריהם הקדושים כמו שקבלו איש מפי איש מכותיהם הקדושים. ובאתי להוסיף בתועלת לחברי שהכריחוני והפצירוני לזכנם אבל מה אעשה אלא כדי שיגיע להם תועלת אקבל גורתם...”

תוכן הספר הזה מצד הקבלה שבה הוא הרבה יותר מעניין מאשר יש מדברי הח' מרמורשטין שלא התעניין ביותר בצד הזה, פירוש התפלות לר' קורא ופירושי תפלות של ר' משה די ליאון הנמצאים ביחוד בס' הרמון ובס' תפוחי זהב ומשכיות כסף שלו מציינים אור ורוע את ההתפתחות הקיצונית ביותר במהלך הקבליוציה של התפלות בקבלת הראשונים. אחרי ספר זה לא תמואר עוד התפתחות נוספת של סודות התפלה, בלי לעזוב את שדה ההקדמות של הקבלה הקדומה וקבלת הוזהר, ואין איפוא פלא שבתקופה שבין התגלות הוזהר ובין המהפכה הפנימית של הקבלה בצפת (ששינתה והפכה ביסודם כל סודות התפלה של הראשונים!) תפס ס' אור זרוע מקום בראש אצל מפרשי התפלות בדרך הסוד⁽¹⁾. ראוי גם להעיר כי בספר זה נמצא הפירוש הראשון לפרקי אבות על דרך הקבלה (דף 64 ב—71). גם בספר זה וביחוד במחצית השנייה מרבה להשתמש בזהר מבלי לקרוא אותו בשם. דף 7 מעתיק (גם כאן כמוכח הכל בעברית) מאמר מן האידרא רבא. אולם איננו קורא את ספר האידרא בשם, כדעתו של מרמורשטין. שני המאמרים שיש בהם הסלה אידרא כאן, אינם מתייחסים לספר הנקרא כן, כי אם להשגה מסתורית שנקראת גם אצל מקובלים אחרים בזמן הזה „כניסה לבי אידרא”⁽²⁾. „בני האידרא” (דף 22) הוא שם נרדף לחבריו, ושאלתם הנזכרת

⁽¹⁾ בחקופת קבלת הארזי לא מצאו עוד ענין בספר זה ועל כן אין לנו העתקה ממנו מתקופה הזאת. האחרונים שמביאים אותו הם ר' סאיר ו' גבאי בס' תולעת יעקב (שתי פעמים בשמו והרבה פעמים בעולם שמו). ר' שלמה אלקביץ בס' בריית הלוי (לבוב תרכ"ג) דף כ"ב ע"א. כ"ד ע"א וע"ג, כ"ה ע"ב, הרמ"ק בס' פרדס רמונים (קראקא שני"ב) דף ק"ח ע"ד ובס' תפלה למשה (פרעמישלא תרנ"ב) דף י' ע"א; וכל המאמרים נמצאים בכ"ז של ר' דוד. ויש להתפלא שאף אחד מן החכמים המביאים אותו אינו מזכיר את שם המחבר. ואם מוכח הדבר אצל הרמ"ק שכבר מתייחס לו בבשול במקצת כפי שאוכיח להלן, קשה לבאר מעם השתיקה הזו אצל האחרים שמעריצים אותו מאד, ואולי באמת לא נודע להם מה שמו ומה שם אביו?

⁽²⁾ דומה ל„פרדס” בלשון הגמרא. גם בעל ס' לבנת הספיר מפרש „עולו לבי אידרא” כמו הכנסו לראות בזיו השכינה, לעמוד בסוד ה'.

שם איננה מספר האידרא. המאמרים מ"ספרי קדמונים" המוכאים כאן, אינם ציטאט מספרים שהיו לעיני ר' דוד כי אם גמצאים בשם זה (ספרי קדמאי) בס' הזר וכו' העירותי על זה למעלה. ואמנם פעם אחת קורא כאן מאמר מס' הזוהר בשם מדרש וירושלמי, אבל אין שם זה השם הכללי לספר הזר הוא; כי זאת מצאתי שכל המאמרים בלי יוצא מן הכלל המוכאים אצל הראשונים בשם מדרש וירושלמי והשייכים באמת לספרות הזר — כולם במדרש הנעלם מקורם. והמאמר המובא כאן, שאיננו בדפוסים שלפנינו, אפשר להחליט בלי כלפקפק שגם הוא משם, וסימן מובהק לדבר שמו של ר' סימון שלא נזכר בכל חלקי הזר רק במדרש הנעלם (1). גם שני המאמרים בספרי ר' משה די ליאון המוכאים בשם "ירושלמי" (2), מקומם במדרש הנעלם, וכן כל דברי הירושלמי המוכאים בפירוש שיר השירים לר' יצחק בן שלמה ו' מהולח בכ"י אוכספורד 343 שעוד איחד לו מאמר לחור.

בגליון בדף 24^a בא מאמר ארוך מס' מגיד מושרים לר' ידניה בן אלפלקירה (ולא "בן אלפלקסוף" כמו שנדפס אצל מרמורשטיין עמ' 42) ולא ידענא ביה כלום. גם בגליון דף 16 יש הערה "פירוש הרב האלהי ז"ל" ואינו מפרט את שמו. פעמים אחדות באים בכ"י פרקים שרשום עליהם, "זה אינו מן הספר" והם פירושים על דרך קבלה אבל במגוון אחר.

(1) פירוש ספר יצירה. כפי שראינו כבר, חבר ר' דוד גם פירוש ליצירה. ונשאר לנו רק מאמר אחד משם, על אחד מל"ב הנתיבות והנה הדברים קרובים מאד לדברי ר' יוסף בר שלום האשכנזי בנוסח הנדפס ויותר הם דומים לנוסח הנמצא בכ"י וירושלם 8^o404 בשם "הרב הגדול האשכנזי". ואשים את שלשתם הנה:

(1) וז"ל בדף 49b: ראיתי במדרש וירושלמי שעתיד הקב"ה להחזיר עטרה לבעליו... אמר סימון באותה שעה שקינא פנחס לקונו בשמים ביקש הקב"ה ליתן לו מתנה זו. אמר מה אעשה מתנה שנתתי למשה היאך אתן אותה לאחר. אלא הריני אומר זה למשה ואודיע לו מקורם ההיד כי לא יעשה יי אלהים דבר וגו' התחיל לדבר עמו מרחוק. אמר: משה פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן השיב את חסתי מעל בני ישראל. אמר לו משה: כל דא שפיר. מה את בעי. א"ל ההוא ברית דעמך איתבעי דאיתעפיר ביה פנחס. אמר: הא מסור ליה. אמר: אי הכי את אית אית. בפומך דאנת מסר ליה ההיד לכן אומר לו חנני נותן לו את בריתי שלום. אבל הקב"ה לעתיד לבא יחזיר אותה לבעליו ובאותו זמן ישמח משה במתנת חלקו. ועוד ראיתי בירושלמי כי בזמן הגאולה תבא השכינה להר העכרים... ותבשר למשה בגאולתם של ישראל ההיד על הר גבוה עליו לך מבשרת ציון. למה עולה על הר גבוה? לפי שגבהן של ישראל קבור יש לכן הוא גבוה על כל הגבוהים...

(2) בס' שקל הקדש (לונדון תרע"א) עמ' 107 (והוא במדרש רות הנעלם) ובס' משכיות כסף כ"י נירדורק.

הקדמת הראב"ד	בס' טראות הצובאות דף 20א	הרב הגדול האשכנזי, כ"י ירושלם דף 7
הנתיב הי"א נקרא שכל מצוחצח ונקרא כן מפני שהוא עצם הפרגוד. ר"ל הפרוכת המסודר ב ס ד ר המערכה של הנתיבות העליונות ושל הנתיבוי של מטה ויחס הנתיבוי לעמוד מפני עילת העילות כמו שאמר והבדילה הפרוכת לכם בין קדש ובין קדש הקדשים.	...החכמה הוא דבר ממוצע... כי יש גבול בעולם החכמה שנקרא י"ש ויש גבול בעולם החכמה שנקרא אי"ן כמו שפירשתי בענין ש"ל (?) הנתיב של ל"ב כי הנתיב הי"א הוא היחס הניתנת לעמוד בפני עילת העילות לרכוז לך שעד זה הנתיב הוא נקרא אי"ן והעדר גמור וטן הנתיב של אחריו הוא התחלת הי"ש ולכן נקרא חכמה מדה בינוני ונקראת גל"ם שהוא מוכן לקבל הצורה.	הנתיב הי"א נקרא [כמו בנרפס]... ויחס הנתיב הזה לעמוד בפני עילת העילות כדרכיב והבדילה וגו' וכנגד הנתיב הזה מכון מאמר י"א ויקרא אלהים ליבשה ארץ ולמקוה המים קרא ימים... ואז"ל כי מזה הנתיב הנקרא שכל מצוחצח עד עילת העילות הוא הנקרא מקום אי"ן והאפס והעדר שאין בריחוק הבריות יכולה לשלוח מחשבתו ורעיונו לשם לפי שהוא עמוק ומתום בסתיבה של כל ועל זה אמרו שנתוב
הי"א הוא היחס הנתיב (ו) לעמוד בפני עילת העילות יותר משאר הנתיבות לפי שהיא יותר קרובה משאר הנתיבות אבל מנתיב י"א ואילך הוא מתחיל להתפשט עולם הי"ש הנאמר בו להנחיל אוהבו י"ש... (ומאריך שם עוד לפרש סגולת הנתיב הזה והתפרש שבינו ובין הנתיב הי"ב).		
יש כאן אפשרויות שונות: (א) הנוסח הארוך בכ"י ירושלם הוא מקורי והנוסח הנרפס אינו אלא קיצור ממנו. ואמנם כל כתבי יד שראיתי מכילים גם הם את הנוסח הקצר. (ב) הנוסח הארוך הוא נוסח שני בצד הראשון, ולא נכנס לכתבי יד השלמים שהכילו את ה"מהדורא קמא" של הפירוש. אמנם יש למען שהשמוש באידרא רבא עובר כאן את המדה המיוחדת לר' יוסף האשכנזי בשאר המקומות. ואולם אין זאת טענה מספקת.		
(ג) הנוסח הארוך איננו מקורי כלל כי אם תוצאת עבוד והרחבה מיד אחרת. ויד זו או שהיתה ידו של ר' דוד בן יהודה חסיד עצמו או ידו של אחד החכמים שראו את פירושו של ר' דוד ל"ס יצירה וראו את זיקתו לפירושו של ר' יוסף האשכנזי (לכל הפחות בחלק הדן על ל"ב הנתיבות) ועמד והרחיב והוסיף דברי ר' דוד בספרו של ר' יוסף, וקשה להכריע איזוהי ההשערה הנכונה. על כל פנים נראה שבאמת יש בהרחבה זו דברים מיסודו של ר' יוסף האשכנזי שלא באו		

אוצרות התורה
אוצרות השו"ת

בדפוסים (1), וביחוד הסוף: רשימת השמות של נ' שערי בינה עם הרמיוז ל"מקשה בראשית" של המחבר. (ב) מקשה בראשית" של ר' דוד לא נמצאו הפירושים אשר רומז להם המחבר במאמר ההוא (2). ועוד ראיה שניה: בפירוש הנדפס מזכיר אמנם ב"ה ח"ל"ת ההקדמה את ל"ב המאמרות שמכילים את ל"ב האזכרות של "אלהים" במקשה בראשית. אבל בנוסח הנדפס אין כל קשר בין מנין זה ובין מנין השמות של הנתיבות בסוף ההקדמה, אף על פי שהמנין בספר מחכה ומצפה לקשר כזה. והנה בנוסח כ"י ירושלם נמצא קשר זה, כי בכל נתיב ונתיב מוסיף את הפסוק ממקשה בראשית המקושר בו על פי המנין הנ"ל. ועוד שלישית: ההוספה הארוכה לביאור הנתיב הכ"ז מפרשת בפרטרוט את סוד בצלמנו כדמותנו, "כמו שאמסור לך מפה אל פה ואכתוב קצת ענין מסנו שלא ניתן לכתב" ועל פי כל הסימנים הפנימיים והחיצוניים אין לי ספק שאלה הם באמת דברי ר' יוסף האשכנזי עצמו.

אם כן, נאמר, שלכל היותר חלק מההרחבה הזאת המתאימה התאמה מפתיעה כל כך עם דברי ר' דוד שלנו, יצא מתחת ידים אחרות. ולמעלה מכל ספק הוא שר' דוד ידע אותה המסורה על שמוותיהן ותפקדיהן של הנתיבות השמורה לנו ע"י ר' יוסף. ויש לשער שהכירו זה את זה ואולי גם השפיעו זה על זה. אלה הם הספרים אשר ר' דוד ב"ר יהודה חיברם בלי ספק. ועוד נשארו לנו עדויות שונות על ספרים אחרים שמיחסים לו.

בכ"י ירושלם מספר הגבול נמצא בתחלתו, מדף א' עד ר' ע"א באור למלות הקשות והזרות שבספר הזהר. ביאור זה נמצא בכמה כתבי יד שראיתי ולא נודע לנו עד היום מי חיברו. בשנת שצ"ד הדפיסו ר' ישעיה בן אליעזר חיים מניצ"ה בויניציא בשם מ' ^{הערות התורה והפירושים} ^{הערות השו"ת} ^{הערות השו"ת} כותב שמצא אותו בין כתבי יד של אביו. והנה בכ"י ירושלם נוסף אחרי השם (אולי מדי סופר אחר?) כדברים הללו: "שפירש הרב המחבר בעל ספר הגבול והוא בעל פ"י סוד הנקודות וספר מראות הצובאות". ויש לשאול אם רגלים למסורה זו העושה את ר' דוד לא רק לסתרגם הראשון של הזהר כי אם גם למחברו של המלון היחיד שהיה בידי הראשונים להבנת המלים הזרות שבו. בלי ספק איננה מן הנמנעות ואמנם יש מענות בעד וכנגד: מצד אחד סתברר שלפני בעל המלון הזה היו עוד הרבה חלקים מן הזהר שאינם בירדנו (ולא השגיתו על זה עד עכשיו) והוא מפרש מילים ואפילו מאמרים שלמים שאין להם זכר אצלנו. וזה בודאי סתאים לר' דוד שראה הרבה חלקים מן הזהר שאינם אצלנו, כפי שהוכחתי למעלה. וכן יש גם שנויים עמוקים בגירסאות בין נוסח המפרש ובין הנוסח שלנו, אלא שיש להזהר (1) גם רוב כתבי היד מכילים מאמרים קצרים שאינם בנדפס, למשל מאמר מספר הבשחון בסוף ההקדמה לפני לוח ל"ב הנתיבות, ועיון הערתי על זה בקרית ספר שנה א' עמ' 167.

כאן כי גם כתבי היד השונים והדפוס בס' ישעיה שונים מאד זה מזה: המעתיקים עשו שמות במלים שבלאו הכי אין להם הוראה ברורה ויצאו שגיאות נוראות שאין בהם משום עדות אמיתית לגירסת ס' הוזהר! המחבר היה כנראה ספרדי שידע גם ערבית: הוא מכאן כמה מלים או כ"לע"ז שהוא ספרדי או בלשון ערבי. ואולי היה במזרח, שכן לשונו כביאור, בוצינא דקרדוניחא, קבלי (! צ"ל קבלתי) מכשרי א' בפ' המלה הזאת (1). ואמנם מצד השני יש לשים לב למנהגו של ר' דוד בכל ספריו לעבור כשתוקה וכלי תרגום על המלים הזרות האלה. ולמה יעשה ככה, אם היה לו ביאור? גם דברי המפרש במקומות אחרים: "וכל המפרים גורסים..." קשה לייחס לר' דוד ולתלמידיו ולכן אני מפקפק מאד אם יש להאמין באמתת הידיעה הזו.

לאיזה ספר מתכוון השם, פירוש סוד הנקודות? המיוחס כאן לר' דוד בן יהודה, לא ידעתי. יש ספרים או מאמרים שונים בשם כזה או דומה לו, מבלי שאוכל להראות על שייכותם לר' דוד. אפשר מאד שר' דוד חבר ספר כזה מאחר שיש לנו פירושו על סוד האותיות, כנזכר.

ר' משה קורדובירו מיחס למחבר הזה אפילו את ספר התמונה. הרמ"ק הוא היחיד טבין כל המקובלים אשר הרגיש כנראה בפרספקטיבות האנטי-נומיסמיות שבספר הזה (שבאמת נעשה אח"כ לאבן פנה בתורתם של אברהם קרדוזו וחבריו!) ויצא בס' שיעור קומה נגדו ונגד ס' הקנה, לדחות את תורת ה"שטמות" המפורשת בהם. והוא מסיים את דבריו הארוכים שם (וורשה תרס"ג, דף פ' ע"א) בלשון זה: "ואם תאמר שדבריו (של בעל התמונה) באו בקבלה וכי קבלה זו נסתרה ונסתרה מעיני המקובלים האמיתיים רשבי וחבריו ריע בס"י מר"צ ספר הבהיר... והניחו כל הסוד אליו שיבא ויחקר לנו כל העניינים הללו מקבלת רבותיו איש מפי איש עד כמה דורות ולא גלה לנו רק ספור דברים ולא ידענו מי מחבר הס' וזלתי שנמסר לנו שהם דברי ר' יצחק בעל ס' איז ובעל ס' מראות הצובאות ובעל ס' הנבול ובעל ס' סודי רזי' הרי ביאתי לך ספריו וצא ובדוק בהם ותמצא אם יש כדאי לסמוך על חידושיהו והוא היה אחרון". סכאן ניכרים כמה דברים: ראשית כל נחלף לו לרמ"ק ר' דוד בעל ס' אור זרוע עם ר' יצחק בעל ס' אור זרוע בהלכה, ואולי שגגה זו נכנסה רק בטעות בספר, או הרמ"ק טעה עצמו בשעת הכתיבה, שהרי ס' אור זרוע ושאר ספריו כודאי היו בידו (2) אשר בהם מפורש שמו המלא של המחבר. ס' סודי

(1) בס' ישעיה כתוב יותר ארוכות: "... אבל בין מה שראיתי ושקבלתי מא"א (איש אחד) כפי שהוא אומר שקבל מכשרי אחד".

(2) דבר זה ניכר כבר מסגנון דבריו הנזכרים. גם הביא בספריו את ס' אור זרוע (עיון למעלה) ואת ס' מראות הצובאות, למשל בקצור פירושו לינוקא (כס' אור החמה לזהר ח"ג קע"ב ע"ב) ובפירושו לזהר שיר השירים (כ"י ירושלם 74 40 דף 94a).

הוא לר' אלעזר מגרמישא נחלק לו אולי עם מעשה בראשית ומעשה מרכבה לר' דוד, שענין אחד להם. שנית מתברר שהרמ"ק אינו מחשיב את ספריו ביותר. עד כמה שיש בהם כחדושי מחברם, ואפשר להבין יחסו זה שהרי דרך הרמ"ק בהבנת ס' הזהר רחוקה מאד מאד. מדרכו של בעל ס' הנבול! ושלישית ברור הוא שמסורה זו איננה אמיתית. אין כל ספק שר' דוד לא חבר את ס' התמונה, שהיה כבר לעיני ר' אברהם אבולעפיה ולעיני ר' יוסף גוקאטילוא, שמוכרים אותו, הראשון בס' חיי העולם הבא ו), והשני בפורושו לשיר השירים בכ"י פאריס 790 דף 83 וקור. אמנם אין ספק שר' דוד ידע את הספר והושפע מאד ממנו, וקבל את תורת השמטות שלו.

נשאר עוד ס' לבנת הספיר שיצא ברפוס קל ס' בראשית בירושלם תרע"ג, ושם יחסוהו לר' דוד בן יהודה החסיד וכבר פסקנו בדבר מרגוליות ומרמורשטין (2) ששניהם מסכימים לייחסו לר' יוסף אנגילינו בעל ס' קופת הרוכלין. כתבי היד הידועים לנו אינם מוכרים כל שם (מלבד האחד בארם צובא, והרב וורטהיימר העתיק הדברים הכתובים בראשו, וסגנונם מורה שאין בהם טמא). וכן כל המקובלים המרכיבים להבוא את הספר הזה, מביאים אותו בעולם שם מתברר. רק ר' בצלאל אשכנזי מביא לשון מאיזה ס' לבנת הספיר לר' דוד בן יהודה, ובצדק כבר שער מרמורשטין, שכונן אולי לספר אתר מר' דוד שהיה לו שם זה, ואיננו הספר הנדפס. ואולי כוון אל אותו הספר

(1) עיין יעלינק, Philosophie und Kabbala עמ' 43.

(2) מרגוליות ברשימת כה"י של הברופס מוזיאום III, 71—74 ומרמורשטין במאמרו הנזכר ע' 40. ועל דברי מרמורשטין יש להעיר איזה הערות: כ"י מינכן 40.8 (כוונתו ע' 408) מס' לבנת הספיר לא היה ולא נברא: כ"י זה מכיל את ס' העיון שמזכירים בו את ס' עצם לבנת הספיר (שאינו לו כל שיוכות לס' לבנת הספיר שלנו) ואגב אורחא באה כאן הערה משפויגשניידר על ספרנו. ר' חיים ויטאל ובנו ר' שמואל אמנם מביאים את הספר כמה פעמים, אבל בשום מקום אינם "מזהים" את מחברו עם בעל מראות הצוכאות. הם מוכרים את שני הספרים יחד (כלי לדבר בכלל על מחבריהם) מפני ששניהם מכילים דרשות מן הזהר שלא נמצאו כלל או לא בצורה זאת בהר הנדפס. ותו לא מדי. ודברי ס' "שרח"ו ובנו הושעו כנראה על ידי ר' בצלאל אשכנזי, ליחס את הספרים לבעל ס' אור זרוע" אינם מובנים שהרי אין בדבריהם דבר לא לזרוע ולא לבעליו. מצד אחר יש להוסיף לכתבי יד מס' לבנת הספיר את כ"י פארמא, די רוסקי 703, שלא הכירו עד היום את מחותנו. ועוד חובה להודות על האמת ולהגיד שכה"י הנדפס ברשימת "אוצר כלי חמדה" של מוכרי הספרים שוואגער את פרענקל, חוסיאטין תרס"ה הוא הוא כה"י שהיה קודם לכן בספריה בעיר פורין ונרשם בארכיון גרשיכטו של Peyron ע' 213—214, ומור"ם אלה כנראה מכרו גניבה ומי אמר להם מה תעשה. ובדאי אחרים נתנו את המכשלה הזאת תחת ידם. מידוע נשרפו הרכה כתבי יד בשורין בשנת תרס"ד, וכמה מן הנשארים נגנבו ולא אדע למי נמכר כתב היד הנגנב הזה והלואי ויצדיקו את מעשיהם לקיים דע ישראל לא יעשה עולה. והאמת תורה דרכה.

ובמעוֹת, ויחמו ל' דוד. הלשון הטובא בשיטה מקובצת איננו בספר הנדפס וגם לא בחלק על ס' ויקרא הנמצא בכריטיש מוזיאום ובדקתיו. המעתיק בכ"י ארם צובא לקח את שמו של ר' דוד בלי ספק מר' בצלאל אשכנזי. ואחרי מה שראיתי מספרו ר' דוד, גם אני מסכים עם החכמים הנזכרים ואומר שאין כל ספק כי לא ר' דוד חבר את ס' לבנת הספיר המפורסם. אמנם שניהם, בעל לבנת הספיר זר' דוד, מיסדים את דבריהם על הוזהר אבל כס ננון שונה לגמרי: ר' דוד מתרגמו לעברית בשעה שבעל לבנת הספיר, להיפך, כותב אפילו כמה וכמה מדברי עצמו בלשון הוזהר! בעל לה"ס קורא את הוזהר בשמות חלקיו: אדרא, מדרש הנעלם, מדרש רשב"י — שמות שאין להם זכר בכל ספריו ר' דוד. גם אין זכר בלה"ס לדרכו המיוחדת של ר' דוד בפרושיו, לטרמינולוגיה שלו ולמליצותיו השגורות. ר' דוד נכד הרמב"ן בודאי לא היה מתלמידיו של ר' שם טוב ך' גאון, ובכל ספריו בכלל אין זכר לרשב"א ולבית מדרשו הקבלי, ובעל לה"ס היה מתלמידיו ר' שם טוב כפי עדותו בס' ויקרא. ואם נוכל להתחילט, שלא ר' דוד חבר את ס' לה"ס, יש לשאול אם נכונה היא השערתם של החכמים הנזכרים על דבר ר' יוסף אנגלינו. ואני בדקתי את ספרו ס' קופת הדוכלין הנמצא בארכספורד, ובמאמר אחר אנסה לברר שאלה זו.

אוצרות התורה
אוצרות השו"ת